

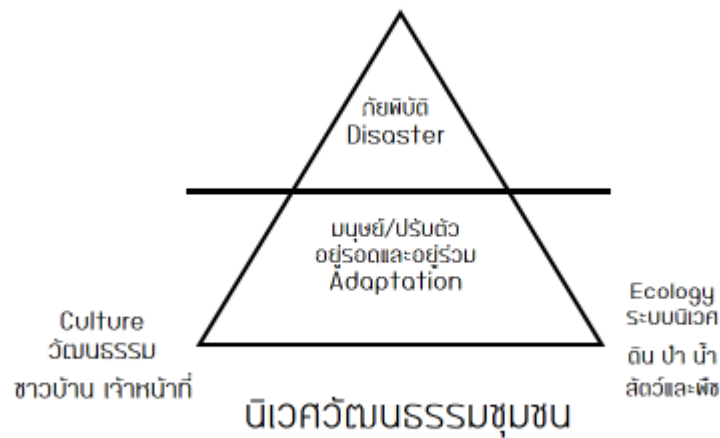
โครงการเรียนรู้อยู่กับภัยพิบัติ: นิเวศวัฒนธรรม สื่อ รัฐ กับพลวัตชุมชน ปีที่ 2

แนะนำงานวิจัย: โครงการ “เรียนรู้อยู่กับภัยพิบัติ: นิเวศวัฒนธรรม สื่อ รัฐ กับพลวัต” ให้ความสำคัญต่อทำความเข้าใจชุมชนกับภัยพิบัติ เน้นศึกษาประสบการณ์ภัยพิบัติชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน พิจารณาเงื่อนไขทางวัฒนธรรม กายภาพ ระบบนิเวศ และการปรับตัว ทั้งคนและกลไกชุมชนในการเผชิญหน้ากับภัยพิบัติ ให้ความสำคัญกับ “นิเวศวัฒนธรรมชุมชน” ศึกษาจากมุมมองจากประสบการณ์คนในชุมชน ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ภัยพิบัติชุมชนแบบองค์รวม มองเห็นความซับซ้อนของปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถอธิบายได้อย่างเดียว (nonlinear) และแต่ละชุมชนมีนิเวศวัฒนธรรมต่างกัน ลักษณะที่เกิดภัยพิบัติต่างกัน รูปแบบการเผชิญหน้า รับมือ และจัดการภัยพิบัติ จึงมีลักษณะเฉพาะของชุมชน

พื้นที่ศึกษาวิจัย: การวิจัยดำเนินการเป็นระยะที่ 2 จากเดิมปีที่ 1 มุ่งเน้นศึกษาภัยพิบัติทางน้ำ เช่น น้ำท่วม คลื่นยักษ์สึนามิ ดังนั้นในปีที่ 2 จึงเริ่มศึกษาภัยพิบัติหลายประเภทมากขึ้น คัดเลือกพื้นที่ศึกษาที่ให้ความสนใจ ปรากฏการณ์ภัยพิบัติกับพื้นที่ชุมชนด้วยการใช้กรอบแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม วิเคราะห์รูปแบบเงื่อนไข ลักษณะของภัยพิบัติชุมชน ได้แก่

- 1) นิเวศวัฒนธรรมของน้ำป่าและดินโคลนถล่ม 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านแม่ขมวก บ้านโฮ้ง บ้านทรัพย์อุดม ตำบลสรอย อำเภอดงขลับ จังหวัดแพร่ จากเหตุการณ์ปี 2544 เป็นต้นมามีน้ำป่าไหลหลากครั้งใหญ่ มีผู้เสียชีวิตนับ 10 ราย และมีผู้สูญหาย 2 ราย ปรากฏการณ์ดินโคลนถล่มเกิดขึ้นฉับพลัน และไม่มีกระบวนการเตือนภัย เมื่อเกิดเหตุจึงสร้างความเสียหายครั้งใหญ่ ทั้งนี้ยังมีการพิจารณาว่าสาเหตุหนึ่งมาจากปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า
- 2) นิเวศวัฒนธรรมของแผ่นดินไหว ตำบลทรายขาว อำเภอกวน จังหวัดเชียงราย จากเหตุการณ์ปี 2557 เกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหว ขนาด 6.3 ริกเตอร์ โดยไม่มีการเตือนภัย สร้างความเสียหายให้กับโครงสร้างบ้าน และสิ่งก่อสร้างเป็นหลัก ความเสียหายที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนต้องดำเนินการฟื้นฟูซ่อมแซม จนเกิดโมเดลรับมือภัยพิบัติที่เรียกว่า “ดงลานโมเดล” และการรับมือภัยพิบัติโดยมีผู้นำชุมชนเป็นกลไกหลัก
- 3) นิเวศวัฒนธรรมของภัยแล้ง หมู่บ้านหนองหญ้าขาว ตำบลท่านางแนว อำเภอดงขลับ จังหวัดขอนแก่น เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนที่ราบสูง ซึ่งเกิดภัยแล้งมาตั้งแต่ปี 2478 การรับมือกับภัยพิบัติเริ่มตั้งแต่การปรับตัวของชุมชนอยู่ร่วมกับภัยแล้ง ในระยะหลังมีเงื่อนไขของการลงทุนปลูกพืชเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง ส่งผลให้ภัยแล้งเชื่อมโยงกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือนอย่างแยกไม่ขาด
- 4) นิเวศวัฒนธรรมของไฟป่า หมู่บ้านซบผัดกุด บ้านหลุมเพ็ก ตำบลห้วยไร่ อำเภอดงขลับ จังหวัดชัยภูมิ ลักษณะของหมู่บ้านติดแนวพื้นที่ป่าภูแลนคา ซึ่งเป็นป่าเต็งรังที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชนตั้งแต่อดีต ปัญหาไฟป่าภูแลนคาเกิดขึ้นทุกปี ทั้งสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน ผนวกกับมีหน่วยงานราชการหลายภาคส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง การจัดการไฟป่าจึงเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความสัมพันธ์ทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีชีวิตของมนุษย์เข้าด้วยกัน

ความรู้เรื่องนิเวศวัฒนธรรมชุมชนสำคัญต่อการจัดการภัยพิบัติอย่างไร

ความสำคัญของนิเวศวัฒนธรรม คือ เป็นฐานความรู้ที่เอื้อต่อการต่อยอดกระบวนการจัดการภัยพิบัติ เช่น การตระหนักว่าปรากฏการณ์ภัยพิบัตินั้นเชื่อมโยงกับสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม อย่างแยกไม่ขาด การศึกษามิติความสัมพันธ์ในระบบนิเวศวัฒนธรรมชุมชน สามารถมองเห็นหลากหลายแง่มุมในการแก้ไขปัญหาภัยพิบัติที่หลากหลายจากการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของเงื่อนไขในนิเวศวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวมซึ่งเกี่ยวข้องกันอย่างซับซ้อน ทั้งจากปฏิสัมพันธ์ระหว่าง บุคคล ชุมชน สิ่งแวดล้อม กฎหมาย นโยบาย ต่างมีส่วนเกี่ยวข้องต่อกัน จนเกิดการเกิดรูปแบบการจัดการภัยพิบัติทั้งเป็นผลและไม่เป็นผล ดังนั้น องค์ความรู้เรื่องนิเวศวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา จึงเป็นการศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการจัดการภัยพิบัติใหม่ๆ ไปสู่การส่งเสริมความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ในนิเวศวัฒนธรรม มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไขทางวัฒนธรรมของมนุษย์และระบบนิเวศที่ดำรงอยู่

เราจะรู้นิเวศวัฒนธรรมของภัยพิบัติชุมชนได้อย่างไร

การทำความเข้าใจเรื่องนิเวศวัฒนธรรมชุมชน ใน 4 พื้นที่ภัยพิบัติ ด้วยการลงภาคสนาม สัมภาษณ์ และมีการจัดการข้อมูลผ่านเครื่องมือภัยพิบัติชุมชน 9 ชิ้น ร่วมกับคนในชุมชนและเจ้าหน้าที่ปรากฏการณ์ภัยพิบัติร่วมกันจากมุมมองของนักวิชาการและประสบการณ์ชาวบ้าน เพื่อเห็นลักษณะของภัยพิบัติและความเชื่อมโยงของปรากฏการณ์ภัยพิบัติระหว่างวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

เครื่องมือชิ้นที่ 1 ผังประวัติศาสตร์ภัยพิบัติชุมชน ร่วมกันย้อนอดีต ทบทวนความทรงจำ ช่วงเวลาที่เกิดภัยพิบัติ หรือสถานการณ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับภัยพิบัติ พร้อมทบทวนปัญหาและสาเหตุแต่ละช่วงเวลาด้วยการชวนคิดชวนคุยแล้วบันทึกลงในผังประวัติศาสตร์ภัยพิบัติชุมชน

เครื่องมือขั้นที่ 2 แผนที่ชุมชนรับมือภัยพิบัติ แผนที่ชีวิตจากการเดินเท้าสำรวจชุมชน ร่วมกันประมวลพื้นที่ จุดที่มีความเสี่ยงต่อภัยพิบัติ รวมถึงทุนชุมชน เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ในแผนที่เพื่อการออกแบบแนวทางป้องกันรับมือภัยพิบัติ

เครื่องมือขั้นที่ 3 ผังเครือญาติ ผังแสดงความสัมพันธ์ ข่ายใยชุมชน การสืบทอดทางสายเลือด ความเป็นการใช้สัญลักษณ์แสดงถึงระบบความสัมพันธ์ในตระกูลและระหว่างตระกูล สามารถอธิบายความสัมพันธ์เชิงการเมืองหรือความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในชุมชน ความสัมพันธ์ที่เป็นจุดแข็งในการสร้างความร่วมมือเมื่อเกิดสถานการณ์ฉุกเฉิน

เครื่องมือขั้นที่ 4 ผังเครือข่ายและองค์กรชุมชน แสดงมิติความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ศักยภาพของเครือข่ายองค์กรและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มจะเอื้ออำนวยให้เกิดระบบการช่วยเหลือในชุมชน

เครื่องมือขั้นที่ 5 ระบบสื่อสารชุมชน การรวบรวมช่องทางการสื่อสารในชุมชน จนเห็นภาพรวมของระบบสื่อสารชุมชนทุกช่องทาง ทั้งช่วยวิเคราะห์ศักยภาพทางสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติ เช่น ระบบเตือนภัย ระบบสื่อสารบุคคลกับบุคคล ระบบสื่อสารบุคคลกับเครือข่ายทางสังคม ระบบสื่อสารมวลชน เป็นต้น

เครื่องมือขั้นที่ 6 ปฏิทินชุมชน ปฏิทินภัยพิบัติ การเรียบเรียงข้อมูลชุมชนในรอบปี ทั้งเรื่องเศรษฐกิจ อาชีพ วัฒนธรรม กับข้อมูลการเกิดภัยพิบัติและการรับมือภัยพิบัติในพื้นที่ชุมชน ทำให้เห็นช่วงเวลาที่เหมาะสมในการดำเนินการวางแผนรับมือภัยพิบัติ จัดกิจกรรม สำหรับการดูช่วงเวลา เพื่อการวางแผนและประเมินสถานการณ์ล่วงหน้าได้

เครื่องมือขั้นที่ 7 ตารางทุนชุมชน การจัดการข้อมูลผ่านตาราง ข้อมูลมาจากการสำรวจชุมชน ซึ่งสามารถสำรวจควบคู่กับการทำแผนที่รับมือภัยพิบัติ ผังเครือญาติ และเครือข่ายองค์กรชุมชน เป็นการระดมข้อมูลทรัพยากรชุมชนซึ่งแบ่งเป็น ทุนทางกายภาพ ทุนเครือญาติ ทุนความรู้ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทางการเมือง ทุนทางศาสนา ทุนองค์กร และทุนภาคีเครือข่าย

เครื่องมือขั้นที่ 8 ระบบสุขภาพและการแพทย์ฉุกเฉิน การจัดการข้อมูลให้ความสำคัญกับเรื่องระบบการแพทย์ ยาเวชภัณฑ์ การประสานและการส่งต่อในสถานการณ์ภัยพิบัติ โดยเฉพาะการดูแลกลุ่มเปราะบางในชุมชนให้ได้รับการช่วยเหลือ

เครื่องมือขั้นที่ 9 เรื่องเล่าภัยพิบัติ เรื่องเล่าประสบการณ์ ความทรงจำ ของบุคคลต่อการเผชิญกับสถานการณ์ภัยพิบัติ สามารถสื่อสารชุดประสบการณ์ บทเรียน จากการเผชิญหน้าภัยพิบัติ สะท้อนองค์ความรู้ในช่วงภัยพิบัติผ่านเรื่องเล่าและทำให้เข้าใจสถานการณ์ในช่วงเวลานั้น

อย่างไรก็ตาม การทำฐานข้อมูลเครื่องมือภัยพิบัติชุมชน 9 ชิ้น ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทุกกลุ่ม (Risk Group) ทุกช่วงวัย (Generation) เนื่องจากประสบการณ์และการบอกเล่าจะช่วยให้ นักวิจัยหรือผู้ทำฐานข้อมูล เห็นมุมมองความคิดแต่ละภาคส่วนในชุมชนต่อปรากฏการณ์ภัยพิบัติ รวมถึงการตั้งคำถาม วิเคราะห์ เชื่อมโยงปรากฏการณ์อย่างลุ่มลึก